

Bartosz Kapuściak

(Oddział Instytutu Pamięci Narodowej w Katowicach)

CELOWE NISZCZENIE CZY PRZEPISOWE BRAKOWANIE? GŁOSA W SPRAWIE NIEISTNIEJĄCYCH MATERIAŁÓW PO GŁÓWNYM ZARZĄDZIE INFORMACJI I WOJSKOWEJ SŁUŻBIE WEWNĘTRZNEJ

 Organy Głównego Zarządu Informacji i Wojskowej Służby Wewnętrznej są dotychczas słabo zbadane¹. Oprócz małego zainteresowania naukowców i dziennikarzy wojskowym aparatem represji PRL na przeszkodzie najczęściej stoi także brak zachowania kompletnych materiałów archiwalnych². Czy jest to spowodowane tylko rozkazem ostatniego szefa WSW gen. Edmunda Buły, w którym wydał on polecenie zniszczenia akt³? Czy wcześniej nie dokonywano brakowania materiałów? I czemu bądź

¹ Oprócz kilkunastu artykułów dotyczących GZI i WSW pojawiły się też pojedyncze monografie oraz edycje źródeł. Nie wyczerpują one jednak w dalszym ciągu tematu. Zob.: W. Tkaczew, *Organa Informacji Wojska Polskiego 1943–1956. Kontrwywiad wojskowy*, Warszawa 2007; Z. Palski, *Informacja Wojska Polskiego 1943–1957*, Warszawa 2016; L. Kowalski, *Krótsze ramię Moskwy. Historia kontrwywiadu wojskowego PRL*, Warszawa 2017; *Instrukcje pracy kontrwywiadowczej Wojskowej Służby Wewnętrznej wraz z instrukcjami prowadzenia dokumentacji i ewidencji (1957–1990)*, wstęp i oprac. B. Kapuściak, Kraków 2010; *Normatywy Wojskowej Służby Wewnętrznej (1957–1990)*, wybór, wstęp i oprac. B. Kapuściak, Katowice–Kraków 2018, tam też pełna bibliografia.

² Zob. M. Domagalski, *Niszczenie akt WSW*, http://new-arch.rp.pl/arttykul/110916_Niszczenie_akt_WSW.html (dostęp 9 IX 2009 r.); J. Ordyński, *Bezprawne zniszczenie akt WSW*, http://new-arch.rp.pl/arttykul/96826_Bezprawne_zniszczenie_akt_WSW.html (dostęp 9 IX 2009 r.).

³ W rozkazie ustnym ostatniego szefa WSW prawdopodobnie pojawiły się sugestie, nie co niszczyć, ale co można zachować. Zob. AIPN, 2525/3, Protokół przesłuchania świadka ppłk. Zbigniewa Pietrzaka, 15 I 1991 r., k. 9–13 oraz kolejne protokoły przesłuchań oficerów biorących udział w niszczeniu materiałów WSW – *ibidem*, k. 14–379.

komu służyło niszczenie czy też brakowanie dokumentów? Postaram się w tym artykule na powyższe pytania odpowiedzieć.

Przepisowe brakowanie materiałów w latach 1958–1991

Wraz z likwidacją Głównego Zarządu Informacji i powstaniem Wojskowej Służby Wewnętrznej pojawił się problem nagromadzonych materiałów. Podobnie sytuacja wyglądała w Zarządzie WSW Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Wojsk Ochrony Pogranicza. Utworzono go z Zarządu Informacji WOP i Oddziału Informacji KBW, które zlikwidowano Zarządzeniem nr 021/57 WW Ministra Spraw Wewnętrznych z 4 lutego 1957 r.⁴

Równoległe z przekształceniami struktury przeglądano i brakowano dokumenty po byłych organach Informacji. Dokonywano tego zarówno w archiwach Szefostwa WSW czy Zarządu WSW KBW i WOP, jak i w Biurze „C” MSW⁵. Proces ten w wypadku Zarządu WSW KBW i WOP trwał do 1966 r.⁶ Pozostałe materiały zostały przekazane do Archiwum Szefostwa WSW przez następczynię Zarządu WSW KBW i WOP – Wojskową Służbę Wewnętrzną Jednostek Wojskowych MSW, która powstała w 1965 r.⁷ Brakowanie akt po byłych organach GZI, jak i na bieżąco po organach WSW trwało do końca istnienia tej formacji⁸.

W początkowym okresie działalności organów WSW przede wszystkim niszczone: materiały agentury GZI; teczki więzienne z aresztów śledczych z lat 1945–1956; dzienniki rejestracyjne organów Informacji z lat 1950–1954; dokumenty dotyczące oficerów przybyłych z Armii Czerwonej; sprawozdania o stanie i ruchu nieoficjalnych pracowników, tajnych współpracowników (wcześniej: rezydentów, agentów i informatorów), lokali kontaktowych i spraw ewidencji operacyjnej; dokumentację administracyjną; materiały szkoleniowe; teczki materiałów dochodzeniowych oraz spraw operacyjnych; nieaktualne „Biuletyny WSW” czy wydawnictwa resortowe. Od 1968 r. zaczęto niszczyć teczki informatorów i agentury WSW, które wcześniej prawdopodobnie mikrofilmowano zgodnie z Wytocznymi nr FA-09195/68 Szefa WSW z 10 czerwca 1968 r.⁹ oraz

⁴ Zob. J. Wygoda, R. Peterman, *Zapomniane organy bezpieczeństwa państwa – Wojskowa Służba Wewnętrzna KBW i WOP, Wojskowa Służba Wewnętrzna Jednostek Wojskowych MSW, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989”* 2012, nr 1, s. 152–154.

⁵ AIPN, 0326/150, Akta zniszczenia teczek personalnych i roboczych b[yłego] Gł[ównego] Zarz[ądu] Inf[ormacji] WP, 1958 r.

⁶ Zob. AIPN, 00197/61, Teczka nr 4 protokołów od nr. 1 do nr. 8 zniszczenia materiałów archiwalnych w b[yłym] Zarządzie WSW KBW i WOP, t. 1, 1958 r.; AIPN, 00197/62, Teczka nr 4 protokołów od nr. 9 do nr. 19 zniszczenia materiałów archiwalnych w b[yłym] Zarządzie WSW KBW i WOP, t. 2, lata 1958–1960; AIPN, 00197/63, Teczka nr 4 protokołów od nr. 20 do nr. 28 zniszczenia materiałów archiwalnych w b[yłym] Zarządzie WSW KBW i WOP, t. 3, 1960 r.; AIPN, 00197/64, Teczka nr 4 protokołów od nr. 29 do nr. 35 zniszczenia materiałów archiwalnych w b[yłym] Zarządzie WSW KBW i WOP, t. 4, lata 1961–1964; AIPN, 00197/64, Teczka nr 4 protokołów od nr. 36 do nr. 41 zniszczenia materiałów archiwalnych w b[yłym] Zarządzie WSW KBW i WOP, t. 5, lata 1964–1966.

⁷ J. Wygoda, R. Peterman, *op. cit.*, s. 140. Zob. AIPN, 00197/66, Protokół przekazania akt ewidencji operacyjnej z archiwum Zarządu WSW KBW i WOP do Archiwum Szefostwa WSW, lata 1968–1990.

⁸ Zob. AIPN, 00197/68, Rejestr aktów zniszczenia 1–96, lata 1958–1990; AIPN, 00197/69–86, Teczki nr 4 aktów zniszczenia nr 1–96, t. 1–20, lata 1958–1990 [w rzeczywistości do 1991 r.].

⁹ Zob. AIPN, 2386/21478, Wytoczne nr FA-09195/68 Szefa WSW dot. kwalifikowania materiałów archiwalnych do filmowania, 10 VI 1968 r., k. 364–376v.

nr NC-0130 z 9 stycznia 1970 r., notatką nr FC-054444 szefa Oddziału IV Szefostwa WSW z 28 czerwca 1973 r. oraz pismem nr A-01 szefa WSW z 30 stycznia 1974 r.¹⁰

Według wytycznych szefa WSW z 1968 r. mikrofilmowaniu podlegały akta archiwalne o znaczeniu historycznym, operacyjnym, dowodowym i szkoleniowym. Zajmować się tym miało laboratorium operacyjno-kryminalistyczne Ośrodka Techniki Operacyjnej Szefostwa WSW. Nie wszystkie sfotografowane teczki podlegały zniszczeniu, te najbardziej cenne dla organów kontrwywiadu wojskowego pozostawiono. Mikrofilmowanie, a następnie brakowanie akt agenturalnych było podyktowane zwykłym pragmatyzmem. Zbędne teczki osobowych źródeł informacji, które zostały zwerbowane do tzw. profilaktyki kontrwywiadowczej, czyli „ochrony” stanu zmiennego (żołnierzy służby zasadniczej) jednostek wojskowych, zalegały na półkach archiwum. Stąd m.in. pomysł Szefostwa WSW na uproszczenie rejestracji TW „zabezpieczających” jednostki wojskowe i wprowadzenie do użytku w 1971 r. karty osobowej tajnego współpracownika WSW¹¹. Do tej pory współpracownik kontrwywiadu wojskowego miał zakładaną teczkę personalną i teczkę pracy, co znacznie powiększało zasób Archiwum Szefostwa WSW. Od momentu wprowadzenia kart osobowych przestano prowadzić teczki personalne i pracy na TW sygnalizacyjnych werbowanych do profilaktyki. Zobowiązanie do współpracy oraz dokumenty o jej zakończeniu były wkładane w kopertę naklejoną na tylną stronę karty osobowej TW. Tam też umieszczano charakterystykę tej współpracy sporządzaną na jej zakończenie. Oryginalne donosy TW sygnalizacyjnych wkładano do teczek obiektowych, teczek zagadnieniowych, materiałów wstępnych bądź spraw operacyjnych¹².

Fotografowanie materiałów archiwalnych prowadzono co najmniej od lutego 1968 r., zaczęto je zatem jeszcze przed wejściem w życie wytycznych, a skończono około 1972 r.¹³ Na zachowanych mikrofilmach pozostawiono materiały ok. 12 000 agentów, głównie z okresu przeformowywania organów GZI na WSW¹⁴. W załączniku nr 1 do wytycznych szefa WSW dotyczących kwalifikowania materiałów archiwalnych do filmowania z 1968 r. podano, jakie dokumenty można było fotografować:

- „a) w teczkach personalnych i pracy tajnych współpracowników:
 - wniosek (raport) na pozyskanie;
 - raport o dokonanym pozyskaniu;
 - zobowiązanie (deklaracja) o współpracy;

¹⁰ Zob. AIPN, 3426/158–12144, Teczki personalne osobowych źródeł informacji GZI/WSW, lata 1952–1972.

¹¹ Zob. *Zarządzenie Szefa WSW nr A-010 z 25 VI 1971 r. w sprawie pozyskania i dokumentowania tajnych współpracowników w trybie uproszczonym* [w:] B. Kapuściak, *Czy Lech Wałęsa był agentem Wojskowej Służby Wewnętrznej? Głosa w sprawie pewnego zeznania, czyli kilka uwag o karcie osobowej tajnego współpracownika WSW*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2012, nr 1, s. 428–430.

¹² B. Kapuściak, *op. cit.*, s. 422–423.

¹³ Nie na wszystkich dokumentach sfotografowanych jest pieczętka z datą mikrofilmowania.

¹⁴ Zob. spis 3426, gdzie poz. 1–157 to rozkazy i zarządzenia szefa GZI/WSW za lata 1943–1966, szefa Zarządu Informacji KBW i WOP/WSW KBW i WOP za lata 1945–1965 oraz ministra obrony narodowej za lata 1954–1956; poz. 158–12144 – dokumenty agenturalne WSW; poz. 12145 – kartki o symbolu EO-1 dot. zarejestrowanej agencji WSW i Zarządu WSW KBW i WOP; poz. 12146 – szczegółowe zestawienie stanów faktycznych sił zbrojnych z 1938 r.; poz. 12147 – Księga alfabetyczna tajnych współpracowników Zarządu WSW KBW i WOP.

- charakterystyka końcowa, a w wypadku rozbieżności w charakterystykach – inne;
- życiorys i ankieta personalna;
- raport o wykluczeniu z sieci;
- zobowiązanie o zachowaniu w tajemnicy faktu współpracy z organami KW;
- istotne materiały kompromitujące zawarte w teczce personalnej;
- postanowienie o złożeniu teczki w archiwum;
- legenda wprowadzenia i wyprowadzenia TW z rozpracowania, linia postępowania, zadania itp.

b) w tezkach właścicieli mieszkań konspiracyjnych i lokali kontaktowych:

- wniosek (raport) o założenie MK lub LK;
- zobowiązania;
- raport o zlikwidowaniu MK, LK;
- postanowienie o złożeniu w archiwum.

c) w sprawach ewidencji operacyjnej, aktach śledztwa i kontrolnych aktach śledztwa:

- wniosek (raport) o założenie sprawy;
- informacje okresowe i z całości materiałów;
- plany rozpracowań – przedsięwzięć operacyjnych, realizacji i śledztwa;
- istotne materiały agenturalne i oficjalne;
- protokoły przesłuchań podejrzanych i świadków;
- protokoły konfrontacji;
- dowody rzeczowe i związana z nimi dokumentacja;
- odpisy aktów oskarżenia i wyroków sądowych;
- wnioski o zaniechanie sprawy;
- postanowienia o umorzeniu śledztwa;
- postanowienia o złożeniu sprawy w archiwum.

d) w dokumentacji ogólnej:

- sprawozdania operacyjne pionu KW;
- sprawozdania operacyjne pionu dochodzeniowo-porządkowego;
- sprawozdania o stanie moralno-politycznym;
- sprawozdania statystyczne (zbiorcze);
- informacje i meldunki do organów zwierzchnich i dowódców ogólnowojskowych;
- plany pracy operacyjnej, dochodzeniowej, porządkowej i innych komórek służbowych;

- informacje o rozpracowaniach;
- plany kontroli i raporty z kontroli;
- centralne rejestry tajnych współpracowników i spraw ewidencji operacyjnej;
- książki inwentarzowe archiwum;
- akta zdawczo-odbiorcze dokumentacji ogólnej przekazanej do archiwum.

e) rozkazy, zarządzenia, wytyczne, dyrektywy szefa GZI i szefów zarządów OW – równorzędnych (filmować oryginały, a w wypadku braku takowych – kopie).

f) centralna kartoteka informacyjna¹⁵.

¹⁵ AIPN, 2386/21478, Załącznik nr 1: Wykaz materiałów archiwalnych kwalifikujących się do filmowania dołączony do Wytycznych nr FA-09195/68 Szefa WSW dot. kwalifikowania materiałów archiwalnych do filmowania, 10 VI 1968 r., k. 368–369.

Podobna sytuacja („uszczuplania” archiwum) miała miejsce w 1981 r., tuż przed wprowadzeniem stanu wojennego, kiedy WSW podpisała porozumienie z MSW dotyczące wykorzystywania tajnych współpracowników kontrwywiadu wojskowego, a co za tym idzie – przesyłania ich teczek na potrzeby Służby Bezpieczeństwa. Teczki zbędnej agencji wywodzącej się ze stanu zmiennego, wykorzystywane przez WSW krótkofalowo do tzw. profilaktyki kontrwywiadowczej, przekazano do jednostek terenowych SB¹⁶. Wymiana akt osobowych źródeł informacji była oczywiście dwustronna, aczkolwiek dane statystyczne wskazują, że prowadzono ją przede wszystkim w jedną stronę, czyli z organów WSW do SB¹⁷.

Głównymi normatywami, które określały sposób klasyfikowania i brakowania jednostek aktowych, były instrukcje archiwalne. Przez cały okres działalności organów WSW obowiązywały trzy instrukcje archiwalne. Pierwsza weszła w życie Rozkazem nr 0119 Szefa WSW z 11 czerwca 1959 r.¹⁸ Drugą wprowadzono Zarządzeniem nr 09 Szefa WSW z 18 maja 1966 r.¹⁹ Trzecią natomiast wdrożono Zarządzeniem Szefa WSW nr 011 z 4 października 1985 r.²⁰ (w 1988 r. została ona zmieniona Zarządzeniem nr 016 Szefa WSW z 28 czerwca tego roku)²¹.

Początkowo materiały dzielono ze względu na okres przechowywania na dwie kategorie: „A” – materiały archiwalne o trwałym znaczeniu ze względu na ich wartość operacyjną, polityczną, historyczną lub szkoleniową (naukową) dla Wojskowej Służby Wewnętrznej. Materiały te nie podlegały niszczeniu.

„B” – materiały archiwalne o znaczeniu czasowym, w zależności od ich praktycznej przydatności. Materiały te podlegały systematycznemu niszczeniu po upływie okresu, który dla nich ustalono.

Od 1985 r. dodano nową kategorię „Bc”, dotyczącą dokumentacji krótkotrwałej, której brakowanie – po jej pełnym wykorzystaniu – dokonywała powołana do tego celu komisja²².

¹⁶ AIPN, 0546/101, Porozumienie o współpracy między SB resortu spraw wewnętrznych a Szefostwem WSW w zakresie wykorzystywania tajnych współpracowników, 17 XI 1981 r., k. 17–19, przedruk: A. Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, *Wojskowa Służba Wewnętrzna. Organizacja i zakres zadań* [w:] *Archiwalia komunistycznego aparatu represji – zagadnienia źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2012, s. 199–275. Zob. też AIPN Kr, 049/105, Dokumentacja dotycząca porozumienia z WSW, lata 1982–1990.

¹⁷ Poszczególne zestawienia ilościowe zob. AIPN, 0546/101, k. 1–15. Zob. też R. Peterman, *Niszczanie akt GZI i WSW* [w:] *Niepodległość ma jeden kształt. Antoniemu Macierewiczowi w 70. rocznicę urodzin*, Warszawa 2018, s. 354–355.

¹⁸ AIPN, 2386/18166, Rozkaz nr 0119 Szefa WSW z dnia 11 VI 1959 r. wprowadzający Instrukcję o postępowaniu z materiałami archiwalnymi jednostek Wojskowej Służby Wewnętrznej, k. 272.

¹⁹ AIPN, 2386/31204, Zarządzenie nr 09 Szefa WSW z dnia 18 V 1966 r. w sprawie postępowania z materiałami archiwalnymi organów (jednostek) Wojskowej Służby Wewnętrznej, k. 2.

²⁰ AIPN, 2603/383, Zarządzenie nr 011 Szefa WSW z dnia 4 X 1985 r. w sprawie wprowadzenia do użytku służbowego Instrukcji o zasadach i trybie postępowania z aktami (materiałami) archiwalnymi w Wojskowej Służbie Wewnętrznej, k. 3.

²¹ AIPN, 2386/21588, Zarządzenie nr 016 Szefa WSW z dnia 28 VI 1988 r. w sprawie zmian w Instrukcji o zasadach i trybie postępowania z aktami (materiałami) archiwalnymi w Wojskowej Służbie Wewnętrznej, k. 217–218.

²² Szerzej na temat Archiwum Szefostwa WSW zob. *Instrukcje pracy kontrwywiadowczej...*, s. 55–59. Same instrukcje archiwalne WSW zob. dokumenty nr 29–35 w *Normatywy Wojskowej Służby...*, s. 549–649.

Przepisy dotyczące brakowania akt pojawiają się już w pierwszej instrukcji archiwalnej z 1959 r. – w rozdziale piątym. Punkt 32 tego dokumentu jednostkom przekazującym akta daje możliwość ustalenia kategorii i okresu przechowywania materiałów. Jednocześnie punkt 33 uprawnia pracowników Archiwum Szefostwa WSW do kontroli poprawności klasyfikowania akt przez jednostki przekazujące i złożenia wniosku „właściwemu przełożonemu” o przekwalifikowanie ich. Akta do zniszczenia wyznaczała natomiast komisja (według punktu 34) składająca się z trzech oficerów powołanych przez szefa WSW na wniosek szefa archiwum. Niszczenie akt miało się odbywać poprzez przemiał w obecności dwóch oficerów, z których jeden miał być z powołanej komisji. Pierwsze protokoły brakowania akt, do nr. 26, mówią o spaleniu dokumentacji, dopiero następnie – o jej zmieleniu²³. Wszelkie materiały do 1990 r. rozpuszczano w kadziach mieszalniczych Warszawskich Zakładów Papierniczych w Konstancinie-Jeziornej koło Warszawy. Po wybrakowaniu akt należało odnotować to w książkach inwentarzowych i protokołach zdawczo-odbiorczych oraz dokonać wyłączenia kartek ze skorowidza archiwalnego i kartoteki centralnej.

Według pierwszej instrukcji kategorie poszczególnych materiałów w odniesieniu do okresu przechowywania wyglądały następująco:

B-10 – teczki poszukiwań, których zaniechano, oraz teczki z materiałami dotyczącymi nieudanych werbunków;

B-15 – sprawy ewidencji operacyjnej, które zaniechano z powodu niepotwierdzenia materiałów;

B-20 – teczki właścicieli lokali konspiracyjnych oraz teczki materiałów z czynności śledczych;

B-40 – teczki personalne i pracy informatorów;

B-50 – teczki personalne i pracy nieoficjalnych pracowników czy agentów oraz teczki kontrolne;

„A” – sprawy operacyjne, które zostały zrealizowane, a dotyczyły szpiegostwa, terroru, dywersji, sabotażu oraz organizacji podziemnych (także te przekazane do archiwum w związku ze śmiercią lub ucieczką figurantów za granicę) oraz teczki obiektowe i zagadnieniowe²⁴.

Podobne przepisy odnoszące się do brakowania materiałów znajdowały się w kolejnej instrukcji archiwalnej, w rozdziale piątym zatytułowanym „Selekcjonowanie i niszczenie materiałów archiwalnych”. Punkt 27 instrukcji mówił o powołaniu komisji, lecz nie określał, jak ma być liczna, a jedynie informował, że kontrolę nad przemiałem dokumentów sprawuje oficer wyznaczony przez szefa WSW. Zapis ten jednak nie precyzował, czy oficer powinien być z wyznaczonej wcześniej komisji.

W załączniku nr 1 dotyczącym klasyfikacji materiałów pod względem okresu ich przechowywania nastąpiły zmiany w stosunku do pierwszej instrukcji, i tak:

²³ Pierwsze protokoły (nr 1–23) wprost nazywane są nawet „protokołami spalania”. W następnych protokołach (nr 24–26) znajduje się informacja o spaleniu dokumentacji, ale w tytule używana jest nazwa „protokoły zniszczenia”. W kolejnych dokumentach występuje już wiadomość o zmieleniu akt. Poszczególne protokoły zob. AIPN, 00197/69, Teczka nr 64 aktów zniszczenia i przekazania materiałów archiwalnych, lata 1958–1959.

²⁴ Zob. *Załącznik nr 1 do Instrukcji o postępowaniu z materiałami archiwalnymi jednostek Wojskowej Służby Wewnętrznej, 11 VI 1959 r.* [w:] *Normatywy Wojskowej Służby...*, s. 558–560.

B-10 – podobnie jak w poprzedniej instrukcji: teczki z materiałami z pozyskań niedoszłych do skutku oraz sprawy operacyjne zaniechane z powodu niepotwierdzenia materiałów lub z powodu niedostatecznych podstaw do kierowania postępowań na drogę sądową;

B-20 – teczki materiałów wstępnych oraz spraw dotyczących poszukiwań osób, utraconej broni, tajnych dokumentów i sprzętu wojskowego;

B-50 – teczki personalne i pracy nieoficjalnych pracowników oraz teczki personalne i pracy TW, którzy pracowali „z pozycji na zagranicę”²⁵;

„A” – sprawy operacyjne ujęte tak jak w poprzedniej instrukcji, czyli dotyczące szpiegostwa, terroru, dywersji, sabotażu i organizacji podziemnych oraz teczki personalne i pracy TW, którzy w tych rozpracowaniach brali udział, a także – podobnie jak w dokumencie z 1959 r. – teczki obiektowe i zagadnieniowe.

W załączniku pojawia się też klasyfikacja materiałów, których okres przechowywania może dowolnie interpretować jednostka WSW je zdająca, czyli B-10 – B-50. Odnosiła się ona do teczek personalnych i pracy pozostałych TW oraz dysponentów mieszkań konspiracyjnych i lokali kontaktowych, według ich wartości operacyjnych²⁶.

Ważnym i bardzo szczegółowym dokumentem, w którym zawarte są przepisy o brakowaniu materiałów w organach WSW, jest Instrukcja o ochronie tajemnicy i prowadzeniu dokumentacji w organach Wojskowej Służby Wewnętrznej, wprowadzona w życie Zarządzeniem nr 05 Szefa WSW z 28 czerwca 1976 r.²⁷ W rozdziale szóstym zatytułowanym „Postępowanie z dokumentami, ich wykonywanie i niszczenie”, w podrozdziale „Niszczenie dokumentów”, jest zapis o wprowadzeniu kategorii „C”, która miała określać dokumenty mające „czasowe znaczenie praktyczne”, oraz dotyczący sposobu samego brakowania: „Dokumenty niszczy się odpowiednio do ich rodzaju i warunków organu WSW przez spalenie, pocięcie na krajarce, przemiał lub przetopienie w odpowiednich zakładach przemysłowych, w sposób uniemożliwiający wgląd do dokumentów osobom nieuprawnionym oraz odtworzenie ich treści”. Zapisy instrukcji wskazują szefa organu WSW lub szefa komórki organizacyjnej jako tych, którzy mogą podjąć decyzję o zniszczeniu bieżących dokumentów na wniosek „wykonawcy będącego głównym użytkownikiem dokumentu”. Dodatkowo wprowadzono zapis, że tylko materiały oznaczone klauzulą „tajne specjalnego znaczenia” i wycofane wydawnictwa niejawnie niszczy powołana w tym celu komisja, natomiast resztę niszczą wykonawca tegoż dokumentu bądź wykonawca i szef kancelarii. Szefowie organów WSW wszystkich szczebli mogli natomiast określić rodzaje dokumentów, które można zniszczyć bez ich zezwolenia. W kancelariach powoływane były komisje, które przeprowadzały roczne kontrole. Komisje takie mogły nie tylko zakwalifikować wszelkie materiały do zniszczenia, lecz także niszczyć dokumenty oznaczone klauzulą „tajne specjalnego znaczenia”, które nie przedstawiały

²⁵ Organy WSW posiadały komórkę wywiadowczą, której działalność skierowana była głównie na Polskę i osoby wyjeżdżające z kraju do państw kapitalistycznych oraz rozpoznanie ośrodków wywiadowczych państw zachodnich. Taka forma pracy operacyjnej nazywana była „pracą z pozycji zagranicy”. Szerzej zob. *Normatywy Wojskowej Służby...*, s. 41–43.

²⁶ Zob. *Załącznik nr 1 do Instrukcji o postępowaniu z materiałami archiwalnymi organów (jednostek) Wojskowej Służby Wewnętrznej, 18 V 1966 r.* [w:] *Normatywy Wojskowej Służby...*, s. 571–582.

²⁷ AIPN, 2386/31445, Zarządzenie nr 05 Szefa WSW z dnia 28 VI 1976 r. w sprawie wprowadzenia Instrukcji o ochronie tajemnicy i prowadzeniu dokumentacji w organach Wojskowej Służby Wewnętrznej, b.p.

wartości archiwalnej, oraz wycofane z użycia wydawnictwa niejawne. Ostateczną decyzję o zniszczeniu tych ostatnich materiałów podejmować miał jednak szef WSW²⁸.

Trzecia instrukcja archiwalna z 1985 r. określa sposób postępowania z dokumentacją w przypadku zaistnienia niebezpieczeństwa²⁹, lecz przede wszystkim zmienia klasyfikację dokumentów pod względem okresu przechowywania akt w archiwum, i tak:

Bc – teczki kontroli operacyjnej, materiałów wstępnych oraz mieszkań tajnych, a także karty operacyjne;

B-5 – B-15 – akta rozpracowań operacyjnych dotyczących poważniejszych przestępstw gospodarczych, podejrzanych kontaktów z krajami kapitalistycznymi, poszukiwań osób, broni oraz dokumentów;

B-5 – B-30 – teczki personalne i pracy osobowych źródeł informacji oraz teczki lokali kontaktowych;

B-30 – teczki zagadnieniowe z zakresu pracy kontrwywiadowczej;

„A” – akta rozpracowań operacyjnych dotyczących przestępstw tzw. szczególnej wagi, czyli nielegalnych organizacji, zbrojnego podziemia antykomunistycznego, szpiegostwa, sabotażu, dywersji i innych przestępstw „politycznych”, oraz teczki obiektowe (z wyłączeniem części V, która miała zostać w danym organie WSW).

W paragrafie 20 instrukcji z 1985 r., w rozdziale piątym zatytułowanym „Brakowanie akt (materiałów) archiwalnych”, zawarto zasady związane z niszczeniem akt zarówno w kancelariach organów WSW (zarządach, oddziałach, wydziałach), jak i w Archiwum Szefostwa. Do tego celu w Szefostwie oraz w poszczególnych kancelariach powoływano komisje złożone z co najmniej trzech osób. Działywały one pod nadzorem przełożonych, którym bezpośrednio podlegało Archiwum Szefostwa WSW lub kancelarie w poszczególnych organach WSW. Zadaniem komisji było sprawdzenie akt do wybrakowania pod względem kwalifikacji oraz sporządzenie protokołu ich zniszczenia. W czasie brakowania teczek wyeliminowanych współpracowników kontrwywiadu wojskowego oraz spraw operacyjnych komisja musiała oprzeć się na wytycznych otrzymanych od powołującego komisję, czyli w przypadku Szefostwa WSW – od szefa bądź zastępcy szefa mającego nadzór nad Wydziałem III, a w przypadku kancelarii – od szefa danego organu WSW. Instrukcja z 1985 r. przewidywała możliwość częściowego brakowania materiałów wyjętych z akt i nakazywała wyciągnięcie z nich przed zniszczeniem dokumentów osobistych (metryk, świadectw szkolnych, dyplomów, legitymacji), które miały być zwrócone osobom zainteresowanym. Brakowaniem materiałów archiwalnych miała się zająć natomiast wyznaczona komisja zgodnie z przepisami Instrukcji o ochronie tajemnicy i prowadzeniu dokumentacji w organach WSW z 1976 r. Reszta przepisów pozostała bez zmian w stosunku do pierwszej i drugiej instrukcji³⁰.

²⁸ Zob. *Instrukcja o ochronie tajemnicy i prowadzeniu dokumentacji w organach Wojskowej Służby Wewnętrznej* [w:] *Normatywy Wojskowej Służby...*, s. 338–339 i 356–357 (paragrafy 87 i 131). Tam także szczegółowy wykaz dokumentów z wyszczególnieniem okresu ich prowadzenia, jak i kategorią przechowywania w archiwum. Zob. załączniki nr 30–32 do ww. instrukcji w *ibidem*, s. 463–473.

²⁹ Instrukcja dzieli dokumenty w przypadku zaistnienia zagrożenia na trzy kategorie: do pozostawienia, ewakuacji bądź zniszczenia. Zob. *Załącznik nr 1 do Instrukcji o zasadach i trybie postępowania z aktami (materiałami) archiwalnymi w Wojskowej Służbie Wewnętrznej, 4 X 1985 r.* [w:] *Normatywy Wojskowej Służby...*, s. 615–624.

³⁰ Zob. *Instrukcję o zasadach i trybie postępowania z aktami (materiałami) archiwalnymi w Wojskowej Służbie Wewnętrznej, 4 X 1985 r.* [w:] *Normatywy Wojskowej Służby...*, s. 596–647.

Tak istotna zmiana, wprowadzona w 1976 r., na mocy której o zniszczeniu części dokumentacji bieżącej decydowali pracownicy kancelarii czy komisja powołana do kontroli, mogła rodzić wiele nadużyć. Zwracała na to uwagę komisja pod przewodnictwem płk. Aleksandra Góreckiego: „Nieznajomość przepisów o archiwizacji dokumentów bądź dowolność ich interpretacji spowodowała, że w całym okresie funkcjonowania WSW niszczone szereg dokumentów o wartości archiwalnej – trwałej (grupa «A») i okresowej (grupa «B»)). A dalej: Szczególne spustoszenie akt archiwalnych miało miejsce na przełomie lat 1989–1990, kiedy to – pod pretekstem restrukturyzacji WSW – na polecenie i pod nadzorem kierownictwa Szefostwa oraz z własnej inicjatywy dokonano totalnych zniszczeń”³¹.

Niszczenie akt na rozkaz gen. Edmunda Buły

Od połowy lat osiemdziesiątych Archiwum Szefostwa WSW było nieetatową komórką organizacyjną, która funkcjonowała w strukturze Wydziału III Zarządu V Szefostwa WSW, a za jej działalność odpowiedzialny był szef tegoż wydziału płk Mieczysław Kacprzyk, bezpośredni zaś nadzór sprawował szef Zarządu V (jednocześnie zastępca szefa WSW) płk Kazimierz Dudziński, a zwierzchni nadzór oczywiście szef WSW gen. bryg. Edmund Buła. Kierownikiem nieetatowym archiwum był starszy oficer Wydziału III ppłk Stanisław Górka³².

Główny budynek Archiwum WSW mieścił się w Mińsku Mazowieckim. Według jednego z oficerów odpowiedzialnych za niszczenie dokumentów gromadzone tam były akta z lat 1948–1968 – w sumie ponad 40 tys. jednostek. I właśnie ok. 40 tys. miano w omawianym okresie zniszczyć, z czego tylko 500 jednostek miał z archiwum pobrać Władysław Tkaczew na potrzeby pracy o organach Informacji WP³³. Reszta ocalałych dokumentów (112 jednostek) miała trafić do Szefostwa WSW w Warszawie, a po kwalifikacji część (89 jednostek) miała zostać przekazana do Centralnego Archiwum Wojskowego w Rembertowie.

Pułkownik Franciszek Sznajder, bo o nim wcześniej była mowa, wyliczył, że w skład zbiorów Archiwum WSW wchodziło: około 1000 teczek obiektowych, około 30 teczek zagadnieniowych osób pracujących za granicą, teczki obiektów ochraniających przez Zarząd Informacji WOP i Oddział Informacji KBW oraz przez Zarząd WSW KBW i WOP, rejestry źródeł informacji, rejestry figurantów, spraw operacyjnych, lokali kontaktowych, sprawozdania statystyczne odnoszące się do ruchu agentury, wykazy osób, u których stosowano technikę specjalną, listy plac pracowników Informacji WP, liczne wykazy dotyczące osób rozpracowywanych, aresztowanych oraz narodowości żydowskiej, żołnierzy biorących udział w czasie II wojny światowej w walkach poza granicami kraju, teczki obiektów specjalnych, teczki rozkazów szefów zarządów i oddziałów WSW oraz komen-

³¹ AIPN, 2262/6, Meldunek z kontroli przestrzegania zasad archiwizacji dokumentów w zarządach WSW dowództw OW i RSZ, 17 IX 1990 r., k. 61.

³² AIPN, 2525/1, Protokół kontroli Archiwum Szefostwa Wojskowej Służby Wewnętrznej przeprowadzonej w dniach 30 VII – 6 VIII 1990 r., b.d., k. 27–28; AIPN, 2262/6, Protokół kontroli Archiwum Szefostwa Wojskowej Służby Wewnętrznej przeprowadzonej w dniach 30 VII – 6 VIII 1990 r., b.d., k. 63–64.

³³ AIPN, 2525/1, Notatka służbowa płk. Franciszka Sznajdera, 24 VII 1990 r., k. 20–22.

danta Ośrodka Szkolenia WSW, teczki zagadnieniowe dotyczące ochrony tajemnicy oraz środków walki, teczki wystąpień i pracy kierownictwa organów, akta śledcze i kontrolne śledztw Informacji WP, teczki dotyczące udziału Zarządu WSW 2. Armii w działaniach na terenie Czechosłowacji w 1968 r.³⁴

Akcją niszczenia dokumentów kierował od 8 listopada 1989 r. ppłk Stanisław Głowska i płk w st. spocz. Bolesław Kłosowicz (miał on wydać rozkaz antydatowania protokołów brakowania nawet do roku 1984). Do zespołu miesiąc później (8 grudnia 1989 r.) włączono mjr. Ireneusza Dąbrowskiego, a od 30 stycznia 1990 r. – ppłk. Franciszka Sznajdera. Zespół miał zakończyć pracę w marcu 1990 r., ostatecznie termin ten przedłużono do maja tego roku³⁵.

Wśród dokumentów odnalezionych podczas niszczenia zasobu archiwalnego WSW były m.in.: opracowania Szefostwa WSW dotyczące wynaturzeń w prowadzeniu śledztw i rozpracowań w organach Informacji WP, oceny procesu gen. Stanisława Tatara, płk. Mariana Utnika i płk. Stanisława Nowickiego (TUN), dokumentacja na temat torturowania Walentyny Nowickiej, wykaz jeńców przybyłych do kraju po II wojnie światowej, walczących na terenie Czechosłowacji i Niemiec, wykaz 2162 akowców wcielonych do wojska³⁶. Pułkownik Sznajder dodał, że widział jeszcze teczkę nr O/6 Oddziału Zarządu Informacji 1. Armii WP, która zawierała znaczące wiadomości o stosunkach między żołnierzami sowieckimi i polskimi. Większość oficerów sowieckich miała być agentami NKWD. Ponadto przeglądał teczkę nr 1999/49/K I-8 dotyczącą działalności gen. Czesława Kiszczaka³⁷, teczkę nr 285/95/K z materiałami z kontroli aresztów organów Informacji WP, teczki od nr. 403 do nr. 412 dotyczące rozpracowania byłych żołnierzy AK³⁸.

Szef Sztabu Generalnego Zarządzeniem nr 31/Sztab z 26 lipca 1990 r. powołał komisję do spraw zbadania przyczyn, okoliczności i skutków niszczenia dokumentów przechowywanych w Archiwum Szefostwa WSW. W jej skład weszli: płk Aleksander Górecki ze Sztabu Generalnego WP (przewodniczący), Waldemar Strzałkowski z sekretariatu wiceministra obrony narodowej ds. wychowania (wiceprzewodniczący) oraz płk Jerzy Rzepecki z Oddziału WSW w Toruniu, płk Maciej Borkowski z Wojskowego Instytutu Historycznego, płk Mieczysław Orgał z Biura Prawnego MON, ppłk Zygmunt Markowski z Szefostwa WSW, ppłk Ryszard Ździebko ze Sztabu Generalnego WP i mjr Jan Szostak z Centralnego Archiwum Wojskowego³⁹. Dwa tygodnie później komisja dostała nowe zadania – miała przeprowadzić kontrolę przestrzegania zasad selekcji, brakowania i przekazywania akt do archiwum, a także zbadać sposób postępowania z dokumentacją archiwalną w terenowych zarządach WSW. W ramach komisji zakładano utworzenie pod-

³⁴ *Ibidem*, Notatka służbowa płk. Franciszka Sznajdera, 24 VII 1990 r., k. 20.

³⁵ *Ibidem*, Protokół kontroli Archiwum Szefostwa Wojskowej Służby Wewnętrznej przeprowadzonej w dniach 30 VII – 6 VIII 1990 r., b.d., k. 31 oraz AIPN, 2262/6, Protokół kontroli Archiwum Szefostwa Wojskowej Służby Wewnętrznej przeprowadzonej w dniach 30 VII – 6 VIII 1990 r., b.d., k. 67.

³⁶ AIPN, 2525/1, Notatka służbowa płk. Franciszka Sznajdera, 24 VII 1990 r., k. 21–22.

³⁷ Chodzi o opracowanie ówczesnego kpt. Czesława Kiszczaka pt. „Wallenrodyzm” dotyczące rozpracowania wszystkich powracających do Polski po II wojnie światowej żołnierzy z niemieckich obozów jenieckich. Zob.: *ibidem*, Protokół przesłuchania świadka płk. Franciszka Sznajdera, 26 XI 1990 r., k. 208.

³⁸ *Ibidem*, Oświadczenie płk. Franciszka Sznajdera, 1 VIII 1990 r., k. 93.

³⁹ *Ibidem*, Zarządzenie nr 21/Sztab Szefa SG z dnia 26 VII 1990 r., k. 15 oraz AIPN, 2262/6, Zarządzenie nr 21/Sztab Szefa SG z dnia 26 VII 1990 r., k. 60.

AIPN

Tajność unieważniona dnia 2-1-91
 Sprawa karna nr. PŚLI-24/90
 POUFNE
 Sędz. pojed. W
 KABINET MON
 Zał. nr. 14-2122
 a dnia 1990-00-07

PROTOKÓŁ
 =====

z kontroli Archiwum Szefostwa Wojskowej Służby Wewnętrznej

Powołana "Zarządzeniem Szefa Sztabu Generalnego WP nr 31/Sztab z dnia 26 lipca 1990 r." komisja - w składzie:

- Przewodniczący - płk Aleksander GÓRECKI - Sztab Generalny WP
 Zastępca przewodniczącego - Waldemar STRZAŁKOWSKI - Sekretariat Wiceministra ON ds. Wychowania
- Członkowie:
- płk Maciej BORKOWSKI - Wojskowy Instytut Historyczny
 - płk Mieczysław ORGAŁ - Biuro Prawne MON
 - płk Jerzy RZEPECKI - Oddział WSW TORUŃ
 - ppłk Zygmunt MARKOWSKI - Szefostwo WSW
 - ppłk Ryszard ŻDZIEBKO - Sztab Generalny WP
 - mjr Jan SZOSTAK - Centralne Archiwum Wojskowe

w dniach 30.07.-6.08.1990 r. przeprowadziła kontrolę Archiwum Wojskowej Służby Wewnętrznej w celu:

- 1/ ustalenia przyczyn, okoliczności i skutków zniszczenia materiałów archiwalnych;
- 2/ oceny stanu przestrzegania prawa w Szefostwie WSW w zakresie postępowania z archiwaliami i ustalenia nieprawidłowości w tym względzie;
- 3/ przedłożenia kierownictwu MON wniosków i propozycji decyzyjnych.

I. STAN ORGANIZACYJNO-KOMPETENCYJNY I PRAWNY

1. Usytuowanie archiwum w strukturze Szefostwa WSW

Archiwum Szefostwa WSW jest nieetatową komórką organizacyjną, funkcjonującą w strukturze organizacyjnej Wydziału III Zarządu V Szefostwa WSW. Stanowi ono jedno z ogniw sieci terenowych archiwów wojskowych - podległych dowódcom /szefom/ jednostek, przy których zostały utworzone.

Protokół kontroli Archiwum Szefostwa Wojskowej Służby Wewnętrznej przeprowadzonej w dniach 30 VII – 6 VIII 1990 r. (pierwsza strona). AIPN, 2525/1

ARCHIWUM

komisji, których zadaniem było skontrolowanie wszystkich zarządów WSW okręgów wojskowych i rodzajów sił zbrojnych⁴⁰.

Komisja płk. Góreckiego wyliczyła, że w Archiwum Szefostwa WSW było 980 teczek po organach Informacji WP i 25 950 jednostek aktowych po organach WSW, podzielonych na trzy działy: dokumentacja operacyjna, dokumentacja ogólna i biblioteka archiwalna. Jednostki te były opracowane, zaopatrzone w spisy zdawczo-odbiorcze, inwentarze i rejestry. Komisja badająca zniszczenie akt, powołując się na ocenę Szefostwa WSW, stwierdziła, że w Mińsku Mazowieckim do marca 1990 r. było 26 350 jednostek archiwalnych nieuporządkowanych z lat 1957–1969, z czego 8039 jednostek miało być aktami po „byłym GZI [sic!]”. Według oceny Szefostwa WSW dokumentacja ta miała charakter niearchiwalny – czasowy (od 5 do 30 lat przechowywania)⁴¹.

Komisja ustaliła także, że akta były porządkowane dopiero w 1982 r., a pierwsze większe brakowania po 1958 r. nastąpiły w 1986 r., przy czym do brakowania nie została powołana żadna komisja. Ogółem za lata 1958–1990 odbyły się 93 akcje brakowania, w których zniszczono 182 994 jednostki archiwalne⁴². Zachowanych jest jednak 96 protokołów brakowania, ostatni z 1991 r., po rozformowaniu WSW i włączeniu kontrwywiadu wojskowego w struktury Zarządu II SG WP⁴³.

Komisja badająca proces niszczenia akt w organach WSW oceniła, iż „nie znalazła podstaw do jednoznacznego stwierdzenia, że przedsięwzięcie to miało na celu zatarcie śladów kompromitujących działalność Głównego Zarządu Informacji i Wojskowej Służby Wewnętrznej”⁴⁴. Akta spalono w lutym i marcu 1990 r. w kotłowni Centrum Szkolenia WSW w Mińsku Mazowieckim⁴⁵. Jednocześnie odpowiedzialnością obarczyła: szefa WSW gen. Edmunda Bułę, pierwszego zastępcę szefa WSW płk. Mariana Wichrzyńskiego, szefa Wydziału III Zarządu V Szefostwa WSW płk. Mieczysława Kacprzyka, ppłk. Stanisława Głowkę, płk. rez. Bolesława Kłosowicza i płk. Franciszka Sznajdera.

Pułkownik rezerwy Bolesław Kłosowicz w swoich wyjaśnieniach pomniejszył liczbę dokumentów do 30 000 jednostek aktowych. Jednocześnie podał, że 20 proc. z tego zostało odesłane z Mińska Mazowieckiego do Szefostwa WSW w Warszawie⁴⁶.

⁴⁰ AIPN, 2525/1, Zarządzenie nr 37/Sztab Szefa SG z dnia 10 VIII 1990 r., k. 16–17.

⁴¹ *Ibidem*, Protokół kontroli Archiwum Szefostwa Wojskowej Służby Wewnętrznej przeprowadzonej w dniach 30 VII – 6 VIII 1990 r., b.d., k. 29–30; AIPN, 2262/6, Protokół kontroli Archiwum Szefostwa Wojskowej Służby Wewnętrznej przeprowadzonej w dniach 30 VII – 6 VIII 1990 r., b.d., k. 65–66.

⁴² AIPN, 2525/1, Protokół kontroli Archiwum Szefostwa Wojskowej Służby Wewnętrznej przeprowadzonej w dniach 30 VII – 6 VIII 1990 r., b.d., k. 29–30; AIPN, 2262/6, Protokół kontroli Archiwum Szefostwa Wojskowej Służby Wewnętrznej przeprowadzonej w dniach 30 VII – 6 VIII 1990 r., b.d., k. 65–66.

⁴³ Zob. AIPN, 00197/86, Teczka nr 4 aktów zniszczenia nr 91 i 96, t. 20, lata 1986–1990 [w rzeczywistości do 1991 r.] oraz AIPN, 00197/85, Teczka nr 4 aktów zniszczenia nr 94 i 95, t. 19, lata 1986–1990. Na temat przemian w służbach wojskowych i rozformowania WSW zob. P. Piotrowski, *Nowe służby na nowe czasy. Integracja wojskowych służb specjalnych w latach 1990–1991* [w:] *Służby wywiadowcze jako narzędzie realizacji polityki państwa w XX wieku. Wybrane zagadnienia*, red. L. Pawlikowicz, R. Zapart, Rzeszów 2014, s. 155–171.

⁴⁴ AIPN, 2525/1, Protokół kontroli Archiwum Szefostwa Wojskowej Służby Wewnętrznej przeprowadzonej w dniach 30 VII – 6 VIII 1990 r., b.d., k. 33.

⁴⁵ *Ibidem*; AIPN, 2262/6, Protokół kontroli Archiwum Szefostwa Wojskowej Służby Wewnętrznej przeprowadzonej w dniach 30 VII – 6 VIII 1990 r., b.d., k. 67–68. Zob. też R. Peterman, *op. cit.*, s. 358.

⁴⁶ AIPN, 2525/1, Oświadczenie płk. w st. spocz. Bolesława Kłosowicza, 28 VII 1990 r., k. 85–88.

Komisja płk. Góreckiego w notatce dla szefa Sztabu Generalnego stwierdziła jednak, że „niszczenie akt bieżącej działalności spowodowana była zaangażowaniem kontrwywiadu wojskowego do rozpracowania opozycji politycznej, a tym samym wkraczania w kompetencję Służby Bezpieczeństwa”⁴⁷. A co za tym idzie, mogło dojść w czasie niszczenia do próby „zacierania śladów”. Największe zniszczenia miały dotyczyć akt z Zarządu WSW SOW⁴⁸.

Pułkownik Aleksander Brylonek, w tym czasie zastępca szefa WSW i jednocześnie szef Zarządu III⁴⁹, odpowiadając na zarzuty komisji, stwierdził, że w zdecydowanej większości dokumentacja GZI była niearchiwalna, natomiast materiały po WSW stanowiły dokumentację pomocniczą organów kontrwywiadu i kancelarii, dokumentację działu dochodzeniowo-prewencyjnego, finansową i administracyjno-gospodarczą, partyjno-polityczną i kadrową, a dodatkowo większość tych materiałów była w złym stanie technicznym ze względu na długie przechowywanie w nieodpowiednich warunkach. Podsumowując wywód płk. Brylonka – cała ta dokumentacja po prostu nadawała się do zniszczenia. Zmniejszył on też liczbę jednostek aktowych do 25 000⁵⁰. Szef komisji płk Górecki meldunek płk. Brylonka nazwał „świadectwem dalszego mącenia i tak już dostatecznie zagmatwanej sytuacji”⁵¹.

Protokoły badań podkomisji w zarządach i oddziałach WSW wykazały wiele nieprawidłowości w brakowaniu akt w latach 1989–1990, a właściwie ich celowego niszczenia pod przykrywką restrukturyzacji WSW⁵². Wobec tego prokuratura Warszawskiego Okręgu Wojskowego postawiła zarzuty m.in. szefowi WSW gen. Edmundowi Bule (który szyfrogramem z 27 stycznia 1990 r. polecił zniszczyć materiały archiwalne niemające wartości operacyjnej⁵³), płk. Marianowi Wichrzyńskiemu, płk. Kazimierzowi Dudziń-

⁴⁷ *Ibidem*, Notatka dotycząca wyników kontroli Szefostwa WSW i jemu podległych organów terenowych w zakresie postępowania z materiałami archiwalnymi, 1 X 1990 r., k. 101.

⁴⁸ *Ibidem*, k. 101–102.

⁴⁹ Aleksander Brylonek był wtedy także członkiem Komitetu Partyjnego PZPR Instytucji Centralnych MON. W sierpniu 1990 r. pełnił funkcję przewodniczącego Komisji Likwidacyjnej WSW. Od 31 VIII 1990 r. przeszedł (ze względu na rozformowanie WSW) do Zarządu II SG WP na stanowisko głównego specjalisty. Był uznawany przez przełożonych za bardzo zdolnego oficera i już w 1972 r. został zakwalifikowany do tzw. funduszu przyspieszonego rozwoju. Dwukrotnie szkolił się na kursach zorganizowanych w ZSRS: w latach 1980–1981 oraz w 1986 r. Zob. CAW, 1849/95/308, Akta personalne Aleksandra Brylonka, s. Jana, szczególnie: Przebieg służby, k. 4a; Indywidualna karta ewidencyjno-opiniodawcza za okres 1980–1989, k. 17–18; Propozycja kadrowa, 9 II 1989 r., k. 22–22a.

⁵⁰ AIPN, 2525/1, Meldunek płk. Aleksandra Brylonka, 13 VIII 1990 r., k. 105–106.

⁵¹ *Ibidem*, Ocena treści meldunków szefa Zarządu WSW sporządzonych w związku z protokołem komisji powołanej do zbadania stanu zasobu archiwalnego Szefostwa WSW, 1 X 1990 r., k. 117.

⁵² Zob. *ibidem*, k. 123 oraz poszczególne protokoły działalności podkomisji, k. 126–209.

⁵³ Treść szyfrogramu zob. AIPN, 2525/2, k. 231–234, przedruk: R. Peterman, *op. cit.*, s. 358–359 (przedruk zawiera jednak błędy, np. zamiast „kartę osobową” jest „kastkę osobową”). W tym samym dniu, tj. 27 I 1990 r., odbyła się w gabinecie szefa WSW gen. Buły odprawa szefów zarządów OW/RSZ, w czasie której szef WSW ustnie polecił zniszczyć na poziomie zarządów teczek personalne i pracy TW, po uprzednim wyłączeniu potrzebnych dokumentów, które kazał włączyć do akt spraw operacyjnych, materiałów wstępnych i teczek obiektów. W miejsce zniszczonych teczek TW i NP kazał założyć karty osobowe. Po zapoznaniu się z szyfrogramem wszyscy obecni szefowie zarządów złożyli pod nim podpisy. Zob. AIPN, 2525/3, Protokół przesłuchania świadka płk. Lucjana Jaworskiego, 16 I 1991 r., k. 25–27. Prokurator, a za nim sąd podają datę 26 I 1990 r. jako dzień wysłania szyfrogramu przez szefa WSW. Zob. AIPN, 2525/8, Akt oskarżenia przeciwko E. Bule i innym, 10 IX 1991 r., k. 116 oraz AIPN, 2525/11, Wyrok sądu Warszawskiego Okręgu Wojskowego, 26 VI 1996 r., k. 192.

skiemu, płk. Jerzemu Pawlakowi (ten, zastępując gen. Bułę, podpisał pismo nr A-02, w którym polecił zniszczyć akta nieposiadające wartości operacyjnej), płk. Aleksandrovi Brylonkowi, płk. Mieczysławowi Kacprzykowi (zmarł przed rozprawą) i innym⁵⁴.

Wyrokiem Sądu Warszawskiego Okręgu Wojskowego z 26 czerwca 1996 r. zostali skazani:

- gen. Edmund Buła – szef WSW – 2 lata więzienia w zawieszeniu na 3 lata;
- płk Marian Wierzyński – zastępca szefa WSW – 1 rok i 3 miesiące w zawieszeniu na 3 lata;
- płk Kazimierz Dudziński – szef Zarządu V Szefostwa WSW – 1,5 roku w zawieszeniu na 3 lata;
- płk Jerzy Pawlak – pełniący obowiązki szefa WSW – 1 rok w zawieszeniu na 3 lata;
- płk Witold Skrupski – szef Zarządu WSW POW – 6 miesięcy w zawieszeniu na 3 lata;
- płk Jan Duzinkiewicz – szef Oddziału V Zarządu WSW SOW – 1 rok więzienia w zawieszeniu na 3 lata;
- płk Florian Pawlewski – szef Zarządu WSW WOW – został uniewinniony⁵⁵.

Sąd Najwyższy Izba Wojskowa w Warszawie 22 października 1996 r. utrzymał wyrok w mocy⁵⁶.

W akcji niszczenia akt spalono 20 351 teczek, w tym 6782 jednostek po Informacji WP. Stanowiło to ok. 77 proc. ogółu zasobu Archiwum Szefostwa WSW, w tym 84 proc. akt GZI WP. Pozostałe akta przewieziono do budynku Szefostwa WSW w Warszawie, gdzie po opisanii i przygotowaniu jednostek archiwalnych dotyczących organów Informacji WP przekazano je do Centralnego Archiwum Wojskowego. Pierwsza partia (320 jednostek aktowych) została przekazana 19 czerwca 1990 r.⁵⁷

Podsumowanie

Do dziś nie jesteśmy w stanie zliczyć utraconej dokumentacji po organach GZI i WSW. Możemy oprzeć się tak naprawdę tylko na szacunkowych obliczeniach, jakie próbowała zrobić podkomisja pod przewodnictwem piosła Okrzesika i komisja płk. Góreckiego. Nie wiemy, jak bardzo protokoły zniszczenia poszczególnych komisji, a także spisy zdawczo-odbiorcze akt przekazanych z jednostek WSW do Archiwum Szefostwa WSW zostały sfabrykowane, a w najlepszym razie antydatowane⁵⁸.

⁵⁴ AIPN, 2525/8, Akt oskarżenia przeciwko E. Bule i innym, 10 IX 1991 r., k. 114–156.

⁵⁵ AIPN, 2525/11, Wyrok Sądu Warszawskiego Okręgu Wojskowego, 26 VI 1996 r., k. 191–254; R. Peterman, *op. cit.*, s. 361–362.

⁵⁶ AIPN, 2525/11, Wyrok Izby Wojskowej Sądu Najwyższego, 22 X 1996 r., k. 325–334.

⁵⁷ AIPN, 2525/1, Protokół kontroli Archiwum Szefostwa Wojskowej Służby Wewnętrznej przeprowadzonej w dniach 30 VII – 6 VIII 1990 r., b.d., k. 32. Zob. też *Raport o działaniach żołnierzy i pracowników WSI oraz wojskowych jednostek organizacyjnych realizujących zadania w zakresie wywiadu i kontrwywiadu wojskowego przed wejściem w życie ustawy z dnia 9 lipca 2003 r. o Wojskowych Służbach Informacyjnych w zakresie określonym w art. 67 ust. 1 pkt 1–10 ustawy z dnia 9 czerwca 2006 r. „Przepisy wprowadzające ustawę o Służbie Kontrwywiadu Wojskowego oraz Służbie Wywiadu Wojskowego oraz ustawę o służbie funkcjonariuszy Służby Kontrwywiadu Wojskowego oraz Służby Wywiadu Wojskowego” oraz o innych działaniach wykraczających poza sprawy obronności państwa i bezpieczeństwa Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej*, [Warszawa 2007], s. 167–168.

W początkowych latach działalności brakowano – ze względu na szybki przyrost dokumentacji – materiały zbędne do pracy operacyjnej organów WSW. W ślad za tym szło także mikrofilmowanie, które miało pozwolić zachować najistotniejsze rzeczy. Niszczono przede wszystkim akta agentury wywodzącej się ze służby zasadniczej. W późniejszych latach Archiwum Szefostwa WSW uszczuplano zarówno przez przesyłanie kart osobowych TW do jednostek terenowych SB, jak i brakowanie akt zgodnie z obowiązującymi przepisami. Błędna kwalifikacja materiałów wynikała z niewiedzy bądź złej interpretacji przepisów.

Lata 1989–1990 to jednak celowe, zaplanowane i szybko przeprowadzone niszczenie dokumentów na masową skalę w organach WSW. Oficerowie wyznaczeni do tych działań wiedzieli, co mają zniszczyć. Najczęściej niszczone dokumenty świadczące o represyjnych metodach stosowanych zarówno przez GZI, jak i WSW⁵⁹. Zmielono więc materiały z rozpracowań członków „Solidarności” i ich zatrzymań podczas stanu wojennego, akta dokumentujące wspólne działania Głównego Zarządu Politycznego i WSW mające na celu upokorzenie alumnów wcielonych do wojska w latach 1959–1980. Celowo wybrakowano także dokumentację dotyczącą rozpracowania podziemia niepodległościowego po 1945 r.

Zachowane materiały po GZI i WSW to nieliczne teczki osobowych źródeł informacji oraz dysponentów LK i MT, nieliczne sprawy operacyjne, teczki zagadnieniowe i obiektowe, wydawnictwa resortowe, książki nr 1 i nr 2 służące do rejestracji agentury w zarządach oraz oddziałach/wydziałach WSW. W dużej mierze ocalały zarządzenia szefa WSW, jak i szefów zarządów WSW OW/RSZ, księgi etatowe, teczki rozformowania wydziałów/oddziałów WSW, centralne rejestry współpracowników KW oraz inwentarze archiwalne. Z pozostawionych materiałów wylania się jednak obraz wojskowego aparatu represji, który w dużej mierze miał pilnować trzonu ideologicznego Sił Zbrojnych Pol-
ski Ludowej, a w mniejszej ochraniać je kontrwywiadowczo.

Szkoda, że w najnowszej monografii dotyczącej organów Wojskowej Służby Wewnętrznej problem niszczenia akt nie jest w ogóle poruszony i szerzej opisany⁶⁰. Jest to w końcu jedna z „zasług” ostatniego szefa organów WSW gen. Buły, by ukryć rolę, jaką odgrywał tzw. kontrwywiad wojskowy w walce z podziemiem antykomunistycznym po II wojnie światowej, Kościołem oraz opozycją antysystemową z lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych.

⁵⁸ Zob. poszczególne spisy i inwentarze z Archiwum Szefostwa WSW: AIPN, 1527/28–48, Teczki protokołów zdawczo-odbiorczych Archiwum Szefostwa WSW nr 1–5350, lata 1943–1990; AIPN, 1527/49, Skorowidz biblioteki archiwalnej Archiwum Szefostwa WSW, lata 1957–1990; AIPN, 1527/50–51, Rejestr spisów akt przekazanych do Archiwum Szefostwa WSW nr 1–5551, lata 1959–1990; AIPN, 1527/52, Księga inwentarzowa Archiwum Szefostwa WSW, lata 1951–1990; AIPN, 1527/53, Książka inwentarzowa dzienników i akt spraw Archiwum Szefostwa WSW, lata 1954–1990; AIPN, 00197/6–24, Inwentarz Zespołu E-1/ZA tajnych współpracowników GZI/WSW, lata 1954–1990; AIPN, 00197/25–40, Inwentarz Zespołu E-2/ZS spraw ewidencji operacyjnej GZI/WSW, lata 1954–1990.

⁵⁹ Zob. wywiad z Januszem Okrzesikiem przeprowadzony przez Piotra Skwiecińskiego, „Życie Warszawy”, 4 II 1991 r. Zob. też AIPN, 2525/4, k. 7–9. Przeciwny artykuł zob. R. Kowal, *Przestępczy był system*, „Polska Zbrojna” 1990, nr 47.

⁶⁰ Zob. L. Kowalski, *op. cit.*

STRESZCZENIE

W artykule omówiono zarówno zgodne z przepisami brakowanie akt Głównego Zarządu Informacji WP i Wojskowej Służby Wewnętrznej w okresie 1958–1991, jak i celowe niszczenie materiałów w latach 1989–1990 przeprowadzone na rozkaz ostatniego szefa kontrwywiadu wojskowego gen. Edmunda Buły. Zasady brakowania akt przez cały okres istnienia WSW były obwarowane przepisami archiwalnymi. Zmiany, jakie dokonywano w instrukcjach, stwarzały oficerom możliwość błędnej ich interpretacji, a organom terenowym pozwalały na samodzielne brakowanie cennych materiałów – bez jakiegokolwiek kontroli. Niszczenia dokumentów po kontrwywiadzie wojskowym dokonywano także z pragmatycznego punktu widzenia – aby zmniejszyć zasób archiwalny i pozostawić tylko najcenniejsze materiały. Głównym jednak jego celem, zarówno po rozformowaniu GZI, jak i WSW, było pozbycie się materiałów ukazujących prawdziwe oblicze wojskowego aparatu represji.

Słowa kluczowe: Informacja Wojskowa, Główny Zarząd Informacji, Wojskowa Służba Wewnętrzna, kontrwywiad wojskowy, Wydział III Zarządu V Szefostwa WSW, archiwum, instrukcje archiwalne, niszczenie, brakowanie, mikrofilmowanie akt.

SUMMARY

The article discusses both the legally regulated discarding of files conducted by the Main Directorate of Information of WP (Polish Army) and the Military Internal Service in the period of 1958–1991, as well as the deliberate destruction of materials in the years 1989–1990 which was carried out on the orders of the last head of military counterintelligence, General Edmund Buła. The rules for discarding files throughout the existence of the WSW (Military Internal Service) were subject to archive management provisions. Owing to changes made to the instructions, the officers were able to misinterpret them, so that the local military administration bodies were allowed to discard valuable materials independently – without any control. The destruction of documents belonging to the military counterintelligence was also carried out from a pragmatic point of view – to reduce the archival holdings and leave only the most valuable materials. However, its main goal, after both GZI (The Main Directorate of Information) and WSW had been dismantled, was to get rid of materials showing the true face of the military apparatus of repression.

Key words: Military Information, The Main Directorate of Information, Military Internal Service, military counterintelligence, The 3rd Division of the 5th WSW Headquarters, archives, archival instructions, destruction, discarding, microfilming of files.